Toppersnotes
Unleash the topper in you

महाराष्ट्राच्या सामान्य ज्ञानाचा

For All Maharashtra Exams

बुकलेट – 1

SIERRA INNOVATIONS

अनुक्रमणिका

S. No.	Chapter	Page No.
1.	महाराष्ट्र राज्याची निर्मिती (Formation of Maharashtra State)	1
2.	महाराष्ट्राची राज्य चिन्हे (Maharashtra State Symbols)	4
3.	महाराष्ट्राची प्रशासकीय रचना (Administrative Structure of Maharashtra)	11
4.	महाराष्ट्राची लोकसंख्या (Population of Maharashtra)	18
5.	महाराष्ट्राचे भौतिक विभाग (Physical Divisions of Maharashtra)	24
6.	महाराष्ट्रातील सर्वोच्च शिखरे (Highest Peaks of Maharashtra)	33
7.	महाराष्ट्रातील नद्या व जलप्रणाली (Rivers and Drainage System of Maharashtra)	39
8.	महाराष्ट्राचे हवामान (Climate of Maharashtra)	50
9.	महाराष्ट्रातील वने (Forests in Maharashtra)	63
10.	महाराष्ट्रातील खनिजे (Mineral Resources in Maharashtra)	71
11.	महाराष्ट्राचा प्राचीन व मध्ययुगीन इतिहास (Ancient & Medieval History of Maharashtra)	79
12.	मराठा साम्राज्य - शिवाजी महाराज आणि पेशवे (Maratha Empire - Shivaji Maharaj & Peshwas)	84
13.	स्वातंत्र्य संग्राम आणि समाजसुधारक (Freedom Struggle and Social Reformers)	91
14.	संयुक्त महाराष्ट्र चळवळ (Samyukta Maharashtra Movement)	97
15.	महाराष्ट्र आर्थिक पाहणी (Economic Survey of Maharashtra)	102

1 प्रकरण

महाराष्ट्र राज्याची निर्मिती (Formation of Maharashtra State)

1.1 ऐतिहासिक पार्श्वभूमी: मुंबई राज्य

- ✓ महाराष्ट्र राज्याची निर्मिती समजून घेण्यासाठी, ब्रिटिश काळातील प्रशासकीय उत्क्रांती आणि स्वतंत्र भारताच्या सुरुवातीच्या वर्षांचा आढावा घेणे आवश्यक आहे.

मुंबई इलाखा (1862–1937)

- ✓ ब्रिटिश वसाहत काळात, महाराष्ट्र बनणारा प्रदेश 'मुंबई इलाखा' या नावाने ओळखला जात असे, जो 1862 ते 1937 पर्यंत अस्तित्वात होता. या विशाल प्रशासकीय विभागाचे चार भाग होते, प्रत्येकावर एक कमिशनर नेमलेला होता. त्यांची मुख्यालये कराची, अहमदाबाद, पुणे आणि बेळगाव येथे होती.

मुंबई प्रांत (1937–1950)

- ✓ 1935 च्या कायद्यानुसार, 1937 नंतर अस्तित्वात आलेल्या 11 प्रांतांपैकी 'मुंबई प्रांत' हा एक प्रांत होता. मुंबई प्रांताचा प्रमुख गव्हर्नर असे. या मुंबई प्रांताचे पहिले मुख्यमंत्री बाळ गंगाधर खेर होते. 1950 मध्ये मुंबई प्रांताचे रूपांतर मुंबई राज्यात झाले, ज्याचे पहिले मुख्यमंत्री देखील बाळ गंगाधर खेर होते.

1.2 द्विभाषिक मुंबई राज्य (1956–1960)

- ✓ 1 नोव्हेंबर 1956 रोजी, भाषावार प्रांतरचनेनुसार राज्यांची पुनर्रचना करण्यात आली. फजल अली आयोगाच्या शिफारशीनुसार, मुंबई राज्य द्विभाषिक बनवण्यात आले, ज्यामध्ये मराठी आणि गुजराती भाषिक प्रदेशांचा समावेश होता या द्विभाषिक रचनेमुळे दोन्ही भाषिक गटांमध्ये तणाव निर्माण झाला. मराठी भाषिकांना त्यांचे स्वतंत्र राज्य हवे होते, तर गुजराती भाषिकांनाही स्वतंत्र राज्याची इच्छा होती. मुंबई शहर हे दोन्ही गटांच्या आकांक्षांचे केंद्रबिंदू होते..

1.3 संयुक्त महाराष्ट्र चळवळ

- ✓ संयुक्त महाराष्ट्र चळवळ ही मराठी भाषिकांसाठी मुंबईसह स्वतंत्र राज्य निर्माण करण्यासाठी झालेली एक महत्त्वपूर्ण चळवळ होती.

चळवळीची प्रमुख उद्दिष्टे:

- ✓ मराठी भाषिकांसाठी एक स्वतंत्र राज्य तयार करणे
- ✓ मुंबईला महाराष्ट्रात समाविष्ट करणे
- ✓ मराठी संस्कृती आणि अस्मितेचे संरक्षण करणे

चळवळीतील महत्त्वाचे टप्पे:

टप्पा	तारीख	घटना
1	1955	आचार्य अत्रे यांनी मुंबई महानगरपालिकेत मुंबईसह संयुक्त महाराष्ट्राचा प्रस्ताव मांडला - 50 विरुद्ध 35 मतांनी पारित
2	6 फेब्रुवारी 1956	पुण्यातील टिळक स्मारक मंदिरात संयुक्त महाराष्ट्र समितीची स्थापना - श्रीपाद अमृत डांगे अध्यक्ष
3	1956	राज्य पुनर्रचना आयोगाने मुंबई ही संयुक्त राजधानी ठेवण्याची शिफारस केली
4	1957	लोकसभा निवडणुकीत संयुक्त महाराष्ट्र समर्थकांचा मोठा विजय
5	1958	'संयुक्त महाराष्ट्र मुलगी' नाटकामुळे चळवळीला व्यापक लोकसंग्रह मिळाला

हुतात्म्यांचे बलिदान:

- ✓ या चळवळीदरम्यान अनेक व्यक्तींनी आपले प्राण गमावले. प्रमुख हुतात्म्यांमध्ये समावेश:
- ✓ **वसंतराव नाईक** (पुणे येथे पोलीस गोळीबारात शहीद)
- ✓ **प्रभाकर विश्वनाथ गोखले** (मुंबई येथे शहीद)
- ✓ **भाऊसाहेब किर्लोस्कर** यांच्यासह अनेक कार्यकर्ते
- ✓ एकूण 106 हुतात्म्यांनी या चळवळीत आपले प्राण अर्पण केले. दक्षिण मुंबईतील 'हुतात्मा स्मारक चौक' या 117 हुतात्म्यांना श्रद्धांजली वाहणारे ठिकाण आहे.

1.4 महाराष्ट्र राज्याची स्थापना (1 मे 1960)

- ✓ सततच्या आंदोलनानंतर, केंद्र सरकारला नमते घ्यावे लागले. भारत सरकारने भाषिक आधारावर राज्यांची पुनर्रचना करण्याचा निर्णय घेतला.

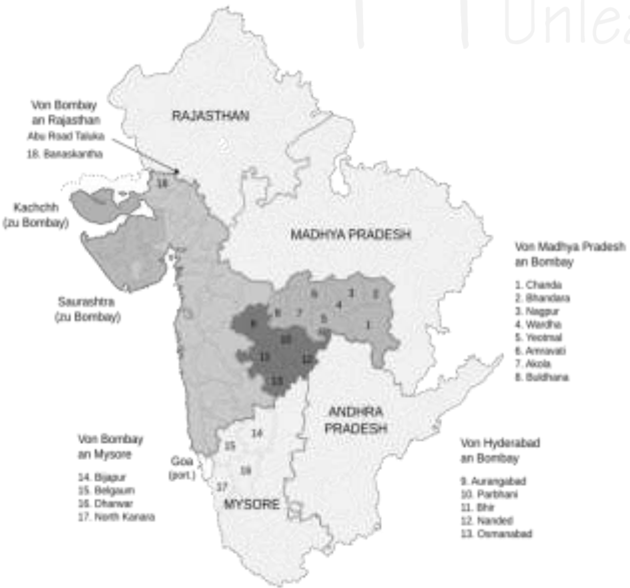

- ✓ **महत्त्वाची तारीख:** 1 मे 1960 रोजी मुंबई राज्याचे विभाजन करून महाराष्ट्र आणि गुजरात ही दोन स्वतंत्र राज्ये निर्माण करण्यात आली.

मूलभूत तथ्ये:

- ✓ **राजधानी:** मुंबई
- ✓ **राज्याचे पहिले मुख्यमंत्री:** यशवंतराव चव्हाण
- ✓ **राज्याचे पहिले राज्यपाल:** 6 जानेवारी 1948 ते 30 मे 1952 या काळासाठी राजा सर महाराज सिंग यांचा उल्लेख बॉम्बे इस्टेटचे पहिले राज्यपाल म्हणून करतात.
- ✓ **स्थापनेवेळी जिल्ह्यांची संख्या:** 26
- ✓ **स्थापनेवेळी प्रशासकीय विभाग:** 4 (कोकण, पुणे, नागपूर) छत्रपती संभाजीनगर नंतर पुणे - नाशिक - नागपूर - अमरावती तयार झाले.
- ✓ **लक्षात ठेवा:** महाराष्ट्र दिन हा जागतिक कामगार दिनासोबतच साजरा केला जातो. हा दिवस संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीतील हुतात्म्यांच्या बलिदानाचा सन्मान करतो.

1.5 मराठवाडा आणि विदर्भाचा समावेश

- ✓ महाराष्ट्र राज्याच्या स्थापनेपूर्वी, मराठवाडा हा हैदराबाद संस्थानचा भाग होता, जो निजामाच्या ताब्यात होता.

हैदराबाद मुक्ती संग्राम:

- ✓ स्वामी रामानंद तीर्थ यांनी हैदराबाद मुक्तीसाठी 'हैदराबाद स्टेट काँग्रेस'ची स्थापना केली
- ✓ सप्टेंबर 1948 मध्ये 'ऑपरेशन पोलो'द्वारे भारतीय लष्कराने हैदराबाद संस्थान भारतात विलीन केले
- ✓ **13 ते 17 सप्टेंबर 1948** रोजी मराठवाडा अधिकृतपणे भारतात विलीन झाला. (पोलीस कारवाई असेही संबोधले जाते.)
- ✓ **स्मरणार्थ:** नांदेड येथील विद्यापीठाला 'स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ' असे नाव देण्यात आले आहे.
- ✓ विदर्भ हा प्रदेश मध्य प्रदेशचा भाग होता आणि 1956 मध्ये मुंबई राज्यात विलीन करण्यात आला होता. 1960 मध्ये तो महाराष्ट्राचाच भाग राहिला.

1.6 महत्त्वाच्या तारखा (सारणी)

तारीख	घटना
17 सप्टेंबर 1948	मराठवाडा भारतात विलीन
1 नोव्हेंबर 1956	द्विभाषिक मुंबई राज्याची स्थापना
6 फेब्रुवारी 1956	संयुक्त महाराष्ट्र समितीची स्थापना
1 मे 1960	महाराष्ट्र राज्याची निर्मिती

1.7 संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीतील प्रमुख व्यक्ती

नाव	योगदान
यशवंतराव चव्हाण	संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीचे नेते, पहिले मुख्यमंत्री
श्रीपाद अमृत डांगे	संयुक्त महाराष्ट्र समितीचे अध्यक्ष
आचार्य अत्रे	मुंबई महानगरपालिकेत प्रस्ताव मांडला
सी. डी. देशमुख	पाठिंबा म्हणून केंद्रीय अर्थमंत्री पदाचा राजीनामा
स्वामी रामानंद तीर्थ	हैदराबाद मुक्ती संग्रामाचे नेते

निष्कर्ष

✓ 1 मे 1960 रोजी महाराष्ट्र राज्याची स्थापना ही मराठी भाषिक जनतेच्या दीर्घ संघर्षाची परिणती होती. या चळवळीत अनेक हुतात्म्यांनी आपले बलिदान दिले. मराठवाड्याचा समावेश, सीमा विवादांचे निराकरण आणि सामाजिक-आर्थिक एकात्मता या माध्यमातून महाराष्ट्र राज्याने आपली वेगळी ओळख निर्माण केली. आज हा दिवस 'महाराष्ट्र दिन' म्हणून मोठ्या अभिमानाने साजरा केला जातो.

Toppersnotes
Unleash the topper in you

2
प्रकरण

महाराष्ट्राची राज्य चिन्हे (Maharashtra State Symbols)

1 प्रस्तावना

- ✓ प्रत्येक राज्याची स्वतःची विशिष्ट ओळख असते. ही ओळख त्याच्या इतिहासात, संस्कृतीत, परंपरेत आणि निसर्गात दडलेली असते. राज्य चिन्हे ही त्या ओळखीचे द्योतक असतात. ती राज्याच्या नैसर्गिक संपत्तीचे, सांस्कृतिक वैभवाचे आणि ऐतिहासिक परंपरेचे प्रतिनिधित्व करतात.
- ✓ महाराष्ट्र राज्याने आपल्या समृद्ध जैवविविधता, सांस्कृतिक वारसा आणि ऐतिहासिक महत्त्व लक्षात घेऊन विविध राज्य चिन्हे घोषित केली आहेत. या अध्यायात आपण या चिन्हांचा तपशीलवार अभ्यास करू.

2 राज्याचे अधिकृत चिन्ह (State Emblem / राज्यमुद्रा)

स्वरूप आणि रचना

- ✓ महाराष्ट्र शासनाची अधिकृत मुद्रा गोलाकार त्यामध्ये भारतीय राजमुद्रा आणि त्याभोवती महाराष्ट्र शासन असे लिहिलेले आहे. या मुद्रेची रचना अत्यंत अर्थपूर्ण आणि सांस्कृतिक दृष्ट्या समृद्ध आहे.
- ✓ **मुद्रेची रचना:**
- ✓ **मध्यभागी:** एक प्रज्वलित समई (दीपक) – ज्ञान, प्रकाश आणि समृद्धीचे प्रतीक
- ✓ **भोवती:** सोळा कमळांच्या पाकळ्या – सोळा महाजनपदांचे प्रतीक? (या पाकळ्या शोभेसाठी असल्याचे मानले जाते)
- ✓ **तळाशी:** शिवकालीन अभिलेखातील मराठी भाषेतील श्लोक

राज्य ब्रीदवाक्य (State Motto)

मुद्रेच्या तळाशी खालील श्लोक कोरलेला आहे:

"प्रतिपच्चंद्रलेखेव वर्धिष्णुर्विश्व वंदिता।
महाराष्ट्रस्य राज्यस्य मुद्रा भद्राय राजते॥"

- ✓ **अर्थ:** "ज्याप्रमाणे प्रतिपदेचा चंद्र (वाढता चंद्र) दिवसेंदिवस वाढत जातो, त्याचप्रमाणे ही महाराष्ट्र राज्याची मुद्रा सर्वत्र वाढीस लागो आणि विश्वाने वंदन करावे. ही मुद्रा सर्वांच्या कल्याणासाठी प्रकाशमान असो."
- ✓ हा श्लोक शिवकालीन राजमुद्रेवरून प्रेरित आहे आणि राज्याच्या वाढत्या प्रगतीचे प्रतीक आहे.

3 राज्य गीत / राज्यगाणे (State Song) : 13 जानेवारी 2023 रोजी अधिकृत दर्जा दिला.

- ✓ **गीत:** "जय जय महाराष्ट्र माझा"
- ✓ हे गीत महाराष्ट्राचे अधिकृत राज्यगीत आहे. राज्यातील सर्व शासकीय कार्यक्रमांच्या सुरुवातीला आणि शेवटी हे गीत गायले जाते. **कवी** - राजा बडे, **संगीतकार** - श्रीनिवास खळे, **गायक** - शाहीर साबळे.

4 राज्य प्राणी (State Animal)

भारतीय विशाल खार (शेकरू) - Indian Giant Squirrel (Ratufa indica)

वैशिष्ट्य	माहिती
शास्त्रीय नाव	Ratufa indica
मराठी नाव	शेकरू
इंग्रजी नाव	Indian Giant Squirrel / Malabar Giant Squirrel
घोषित वर्ष	(अधिकृत दस्तऐवजानुसार)
संरक्षण स्थिती	कमी चिंताजनक (Least Concern - IUCN)
संरक्षण कायदा	वन्यजीव संरक्षण अधिनियम, 1972 चे अनुसूची (1)

ओळख आणि स्वरूप

✓ शेकरू हा जगातील सर्वात मोठ्या खार प्रजातींपैकी एक आहे.

मापदंड	आकारमान
लांबी (डोके+शरीर)	25-45 सेंटीमीटर
शेपटीची लांबी	30-45 सेंटीमीटर
एकूण लांबी	55-90 सेंटीमीटर
वजन	1.5-5 किलोग्रॅम (2 किलोग्रॅम)

✓ **रंगवैविध्य:** या प्राण्याचे वैशिष्ट्य म्हणजे त्याचे आकर्षक आणि वैविध्यपूर्ण रंग.

✓ पाठीवर गडद तपकिरी ते काळा रंग

✓ पोटावर पांढरट, पिवळसर किंवा क्रिम रंग

✓ पाय, डोके आणि शेपटीवर तपकिरी-जांभळट रंगाचे मिश्रण

✓ अनेक वेळा पाठीवर दोन पांढऱ्या पट्ट्या दिसतात

✓ पाच ते सात वेगवेगळ्या रंगांचे मिश्रण असल्याने याला "पाच रंगी खार" असेही म्हणतात.

वास्तव्य आणि वितरण

महाराष्ट्रातील आढळस्थाने:

✓ पश्चिम घाट (सह्याद्री) क्षेत्र

✓ सातारा जिल्हा

✓ कोल्हापूर जिल्हा

✓ सिंधुदुर्ग जिल्हा

✓ रत्नागिरी जिल्हा

✓ ठाणे जिल्ह्यातील जंगले

✓ पुणे जिल्ह्यातील कोयना अभयारण्य

वास्तव्य प्रकार:

✓ हे प्राणी मुख्यतः उंच वृक्षांवर वास्तव्य करतात. ते सदाहरित आणि अर्ध-सदाहरित जंगलांमध्ये आढळतात. समुद्रसपाटीपासून 300 ते 2000 मीटर उंचीपर्यंत यांचा वावर असतो.

स्वभाव आणि जीवनशैली

वैशिष्ट्य	माहिती
स्वभाव	एकट्याने राहणारे, लाजाळू
सक्रियता	दिवसा सक्रिय (Diurnal)
आहार	शाकाहारी (फळे, कळी, फुले, झाडाची साल, क्वचित कीटक)
विशेष	शेपटी संतुलनासाठी वापरतात, झाडावरून झाडावर उडी मारताना (6-7 मीटर पर्यंत)
खोह	झाडाच्या खोडातील पोकळीत वास्तव्य

✓ **आयुर्मान:** जंगलात साधारणतः 10-15 वर्षे

घरटे (Drey / खोह)

✓ शेकरू आपले घरटे झाडाच्या दाट फांद्यांमध्ये, पाने आणि फांद्यांपासून तयार करतात. हे घरटे गोलाकार आणि बऱ्यापैकी मोठे असते. काहीवेळा झाडाच्या खोडातील पोकळीतही ते वास्तव्य करतात.

पुनरुत्पादन

मापदंड	माहिती
प्रजनन हंगाम	डिसेंबर ते जानेवारी आणि ऑगस्ट ते सप्टेंबर (वर्षातून दोनदा)
गर्भधारणा कालावधी	28-35 दिवस
एकावेळी पिल्ले	1-3 (सामान्यतः 2)
पिल्लांसह कालावधी	पिल्ले 8-10 महिने आईसोबत राहतात

संरक्षण परिस्थिती

✓ IUCN (इंटरनॅशनल युनियन फॉर कंझर्वेशन ऑफ नेचर) च्या वर्गीकरणानुसार शेकरू 'कमी चिंताजनक' (Least Concern) या श्रेणीत मोडतो. तथापि, वसतिस्थानाचा नाश, वृक्षतोड आणि रस्ते बांधणीमुळे याच्या संख्येवर परिणाम होत आहे.

महत्त्वपूर्ण:

✓ शेकरू हा फक्त पश्चिम घाट, पूर्व घाट आणि सातपुडा पर्वतरांगेत आढळणारी **स्थानिक प्रजाती (Endemic Species)** आहे

✓ भारताबाहेर हा प्राणी नैसर्गिकरित्या आढळत नाही

✓ हे राज्य प्राणी म्हणून घोषित करण्याचा मुख्य उद्देश या अद्वितीय प्रजातीचे संरक्षण आणि जतन हा आहे

5 राज्य पक्षी (State Bird)

हरियाल (पिवळ्या पायांचा हिरवा कबूतर) - Yellow-footed Green Pigeon (Treron phoenicoptera)

वैशिष्ट्य	माहिती
शास्त्रीय नाव	Treron phoenicoptera
मराठी नाव	हरियाल, हरोळी, हरली, हकल्या
इंग्रजी नाव	Yellow-footed Green Pigeon
घोषित वर्ष	(अधिकृत दस्तऐवजानुसार)
संरक्षण स्थिती	कमी चिंताजनक (Least Concern - IUCN)

स्वरूप आणि ओळख

हरियाल हा एक मध्यम आकाराचा, देखणा पक्षी आहे:

मापदंड	आकारमान
लांबी	30-33 सेंटीमीटर
वजन	200-250 ग्रॅम
पंखांचा विस्तार	45-50 सेंटीमीटर

वैशिष्ट्ये:

✓ **रंग:** शरीरावर मुख्यतः हिरवट रंग (ऑलिव्ह हिरवा ते चमकदार हिरवा)

✓ **पाय:** चमकदार **पिवळ्या रंगाचे** – यावरूनच नाव

✓ **मान:** राखाडी-निळसर भाग

✓ **खांद्यावर:** जांभळी खूण

✓ **चोच:** पातळ, पायथ्याशी लालसर

✓ **शेपटी:** लांब, बारीक, टोकाला पिवळसर पट्टी

✓ **लैंगिक फरक:** नर-मादी दिसायला सारखेच, पण नराचे रंग किंचित चमकदार

वास्तव्य आणि विस्तार

महाराष्ट्रातील आढळ:

✓ हरियाल संपूर्ण महाराष्ट्रात सर्वसामान्यपणे आढळतो. तो मोठ्या जंगलापासून ते शहरांमधील बागांपर्यंत सर्वत्र दिसतो.

प्रमुख आढळस्थाने:

✓ सह्याद्री पर्वतरांगेतील जंगले

✓ कोकण किनारपट्टीची जंगले

✓ विदर्भातील पानझडी जंगले

✓ मराठवाड्यातील बागा आणि फळबागा

✓ शहरी भागातील मोठी उद्याने

वास्तव्य प्रकार:

✓ हरियाल हा सामान्यतः मध्यम आकाराच्या वृक्षांवर वास्तव्य करतो. तो थव्याने राहणारा पक्षी आहे. पावसाळ्यानंतर तो मोठ्या थव्यात दिसतो.

स्वभाव आणि आहार

वैशिष्ट्य	माहिती
स्वभाव	शांत, बुजरा, सहसा झाडांच्या दाट पानांमध्ये लपून राहणारा
आवाज	गुणगुणत्या स्वरातील "कू-कू-कू-कू"
आहार	मुख्यतः फळे (विशेषतः अंजीर, जांभूळ, बोर, उंबर), फुले, कळ्या
विशेष	पाणी पिण्यासाठी जवळपासच्या पाणवठ्यांवर जातो

पुनरुत्पादन

मापदंड	माहिती
प्रजनन हंगाम	मार्च ते जून
घरटे	झाडाच्या फांद्यांवर काड्यांपासून सपाट खोलगट घरटे
अंडी	2 पांढरी अंडी
उबवणूक कालावधी	13-14 दिवस
पिल्लांची काळजी	दोन्ही पालक मिळून करतात

पर्यावरणीय महत्त्व

- ✓ हरियाल हा एक महत्त्वाचा **बीज प्रसारक (Seed Disperser)** आहे. तो फळे खाताना बिया विविध ठिकाणी पसरवतो, ज्यामुळे जंगलांचे पुनरुज्जीवन होण्यास मदत होते.

6 राज्य फूल (State Flower)

ताम्हण / जरुल (Pride of India) - Lagerstroemia speciosa

वैशिष्ट्य	माहिती
शास्त्रीय नाव	Lagerstroemia speciosa
मराठी नाव	ताम्हण, जरुल, मोठा बोंडारो
इंग्रजी नाव	Pride of India, Queen's Crape Myrtle, Giant Crape Myrtle
कुळ	Lythraceae
उत्पत्ती	उष्णकटिबंधीय दक्षिण आशिया

स्वरूप आणि वैशिष्ट्ये

ताम्हण हा एक मध्यम ते मोठ्या आकाराचा सदाहरित वृक्ष आहे:

मापदंड	आकारमान
उंची	5-15 मीटर (क्वचित 30 मीटर पर्यंत)
खोडाचा घेर	1.5-5 मीटर
पाने	12-20 सेंटीमीटर लांब, अंडाकृती ते आयताकृती
फुले	5-7.5 सेंटीमीटर व्यासाची, सहा पाकळ्या

फुलांचे वैशिष्ट्य:

- ✓ **रंग:** गुलाबी ते जांभळा-गुलाबी (शोभिवंत)
- ✓ **दिसण्याचा काळ:** जून ते सप्टेंबर (पावसाळ्यात)
- ✓ **मांडणी:** फुले मोठ्या, टोकदार घबरांमध्ये येतात
- ✓ **पाकळ्या:** नाजूक, सुरकुत्या असलेल्या, कागदासारख्या

वितरण

महाराष्ट्रातील आढळ:

- ✓ सह्याद्रीच्या पश्चिम उतारावरील जंगले
- ✓ कोकण किनारपट्टी
- ✓ रत्नागिरी, सिंधुदुर्ग, ठाणे, रायगड जिल्हे
- ✓ शहरी भागात उद्याने आणि रस्त्याच्या कडेला लागवड

उपयोग

उपयोग	तपशील
औषधी	साल आणि मूळ बांधकाम, स्वादुपिंडाशी संबंधित आजारांवर (पारंपरिक उपयोग)
लाकूड	बांधकाम, फर्निचर, होड्या बनवण्यासाठी (रात्रंदिवस टिकाऊ)
शोभा	प्रसिद्ध बागायती वृक्ष, जगभर उष्णकटिबंधात लागवड
कागद उद्योग	लुगदीसाठी उपयुक्त

7 राज्य वृक्ष (State Tree)

आंबा (Mango) - Mangifera indica

वैशिष्ट्य	माहिती
शास्त्रीय नाव	Mangifera indica
कुळ	Anacardiaceae
मराठी नाव	आंबा, आंब्याचे झाड
इंग्रजी नाव	Mango Tree
उत्पत्ती	भारत-म्यानमार-बांगलादेश सीमावर्ती क्षेत्र

स्वरूप

मापदंड	आकारमान
उंची	10-40 मीटर (वाणानुसार)
आयुर्मान	100-300 वर्षे
पाने	15-35 सेंटीमीटर लांब, सदाहरित, तांबूस गुलाबी रंगाची नवीन पाने

आंब्याच्या प्रसिद्ध जाती

महाराष्ट्रात आंब्याच्या अनेक प्रसिद्ध जाती आढळतात:

जात	ठिकाण/वैशिष्ट्य
हापुस (अल्फान्सो)	कोकण, रत्नागिरी, देवगड – "आंब्यांचा राजा"
केसर	गिरनार, जुनागड (गुजरात) – महाराष्ट्रातही लोकप्रिय
पायरी	कोकण प्रदेश
रत्ना	संशोधित जात
सिंधु	संशोधित जात (बौने प्रकार)

सांस्कृतिक महत्त्व

आंबा हा महाराष्ट्राच्या सांस्कृतिक जीवनात अगदी रुजलेला आहे:

- ✓ **गुढी पाडवा** – आंब्याच्या पानांचा तोरणात वापर
- ✓ **मंगळकाजे** – सोनेरी आंब्याच्या पानांचे मोहोर
- ✓ कवी संतांनी आंब्याचे वर्णन केलेले आहे
- ✓ फळांचा राजा आणि समृद्धीचे प्रतिक

8 राज्य फुलपाखरू (State Butterfly)

ब्लू मॉर्मोन (Blue Mormon) - Papilio polymnestor

वैशिष्ट्य	माहिती
शास्त्रीय नाव	Papilio polymnestor
मराठी नाव	ब्लू मॉर्मन/निल्वंत, निळे मॉर्मोन
इंग्रजी नाव	Blue Mormon
घोषित वर्ष	2015
कुळ	Papilionidae (शेपटीच्या सुंदरी)

महत्त्वाचे: महाराष्ट्र हे फुलपाखरू राज्य चिन्ह घोषित करणारे **पहिलेच राज्य** आहे!

स्वरूप

मापदंड	आकारमान
पंखांची लांबी	120-150 मिलिमीटर
स्थिती	भारतातील दुसऱ्या क्रमांकाचे मोठे फुलपाखरू

रंग वैशिष्ट्ये:

- ✓ नराला चकचकीत **निळे** पंख
- ✓ पंखाच्या खालच्या बाजूला **मखमली काळे** गर्द निळे, काठाला **पांढरे ठिपके**
- ✓ मादीचा रंग नरापेक्षा फिकट

वितरण

महाराष्ट्रातील आढळ:

- ✓ पश्चिम घाट (सह्याद्री) संपूर्ण भागात
- ✓ कोकण किनारपट्टीची जंगले
- ✓ 2000 मीटर उंचीपर्यंत आढळतो

9 राज्य मासा (State Fish)

सिल्व्हर पाम्फ्रेट (Silver Pomfret) - Pampus argenteus

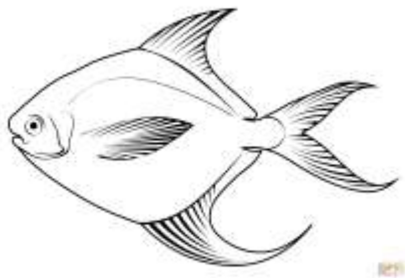

वैशिष्ट्य	माहिती
शास्त्रीय नाव	Pampus argenteus
मराठी नाव	सिल्व्हर पाम्फ्रेट, पापलेट
इंग्रजी नाव	Silver Pomfret
घोषित वर्ष	2023

महत्त्वाचे: महाराष्ट्राने 2023 मध्ये 'सिल्व्हर पाम्फ्रेट'ला राज्य मासा घोषित केले. हे राज्याच्या सागरी संपत्तीचे प्रतिनिधित्व करते.

वैशिष्ट्ये:

- ✓ सपाट, चकतीप्रमाणे दिसणारा आकार
- ✓ चमकदार चंदेरी रंग
- ✓ अत्यंत रुचकर मांस → उच्च बाजारभाव
- ✓ महाराष्ट्राच्या मासेमारी अर्थव्यवस्थेत महत्त्वाचे स्थान
- ✓ निवडीमागे स्थानिक मच्छिमार समुदायाच्या उपजीविकेशी असलेला संबंध

10 राज्य चिन्हांची सारणी (एकत्रित)

चिन्ह	नाव (मराठी)	शास्त्रीय नाव	घोषणा वर्ष
राज्य चिन्ह	समई दिवा असलेली मुद्रा	-	1960
राज्य ब्रीदवाक्य	प्रतिपच्चंद्रलेखेव...	-	शिवकालीन
राज्य प्राणी	शेकरू (भारतीय विशाल खार)	Ratufa indica	1984-85 दर्जा
राज्य पक्षी	हरियाल (पिवळ्या पायांचा हिरवा कबूतर)	Treron phoeni-coptera	1985
राज्य वृक्ष	आंबा	Mangifera indica	1985
राज्य फूल	ताम्हण / जरुल	Lagerst-roemia speciosa	1985
राज्य फुलपाखरू	ब्लू मॉर्मोन	Papilio polym-nestor	2015
राज्य मासा	सिल्व्हर पाम्फ्रेट	Pampus argenteus	2023
राज्य गीत	जय जय महाराष्ट्र माझा	-	19 फेब्रुवारी 2023

11 संकीर्ण तथ्ये (स्पर्धा परीक्षांसाठी)

प्रश्न	**उत्तर**
महाराष्ट्राचे राज्यचिन्ह म्हणून काय आहे?	समई दिवा असलेली गोल मुद्रा
महाराष्ट्राचे राज्य ब्रीदवाक्य कोणते?	प्रतिपच्चंद्रलेखेव वर्धिष्णुर्विश्व वंदिता
शेकरू कोणत्या प्राणी प्रकारात मोडतो?	विशाल खार (Giant Squirrel)
शेकरू कुठे आढळतो?	फक्त पश्चिम घाट, पूर्व घाट, सातपुडा (स्थानिक प्रजाती)
हरियालची प्रमुख ओळख काय?	पिवळे पाय
राज्य फुलपाखरू कोणते?	ब्लू मॉर्मोन
राज्य फुलपाखरू कधी घोषित झाले?	2015
राज्य मासा कोणता?	सिल्व्हर पाम्फ्रेट
राज्य मासा कधी घोषित झाला?	2023

12 पर्यावरणीय आणि सांस्कृतिक महत्त्व

राज्य चिन्हांची निवड ही केवळ औपचारिकता नसून त्यामागे सखोल विचार आहे:

- ✓ **जैवविविधता संरक्षण:** या चिन्हांमुळे राज्याच्या अनन्यसाधारण जैवविविधतेकडे लक्ष वेधले जाते.
- ✓ **शेकरूचे संरक्षण:** राज्य प्राणी म्हणून पश्चिम घाटातील या स्थानिक प्रजातीसंदर्भात जनजागृती होण्यास मदत होते.
- ✓ **हरियाल:** शहरी भागातही सहज दिसणारा हा पक्षी सर्वसामान्य नागरिकांना निसर्गाशी जोडून ठेवतो.
- ✓ **ताम्हण:** पावसाळ्यात थाटात बहरणारे हे शोभिवंत फूल पर्यटनाला चालना देते.
- ✓ **आंबा:** कृषी अर्थव्यवस्थेशी जोडलेला हा वृक्ष कोकणच्या आंबा उद्योगाचे प्रतिनिधित्व करतो.
- ✓ **ब्लू मॉर्मोन:** फुलपाखरांच्या संवर्धनासाठी प्रेरणा देते.
- ✓ **सिल्व्हर पाम्फ्रेट:** कोकण किनाऱ्यावरील मच्छिमार समुदायाच्या उपजीविकेशी जोडलेले हे चिन्ह राज्याच्या सागरी अर्थव्यवस्थेचे महत्त्व अधोरेखित करते.

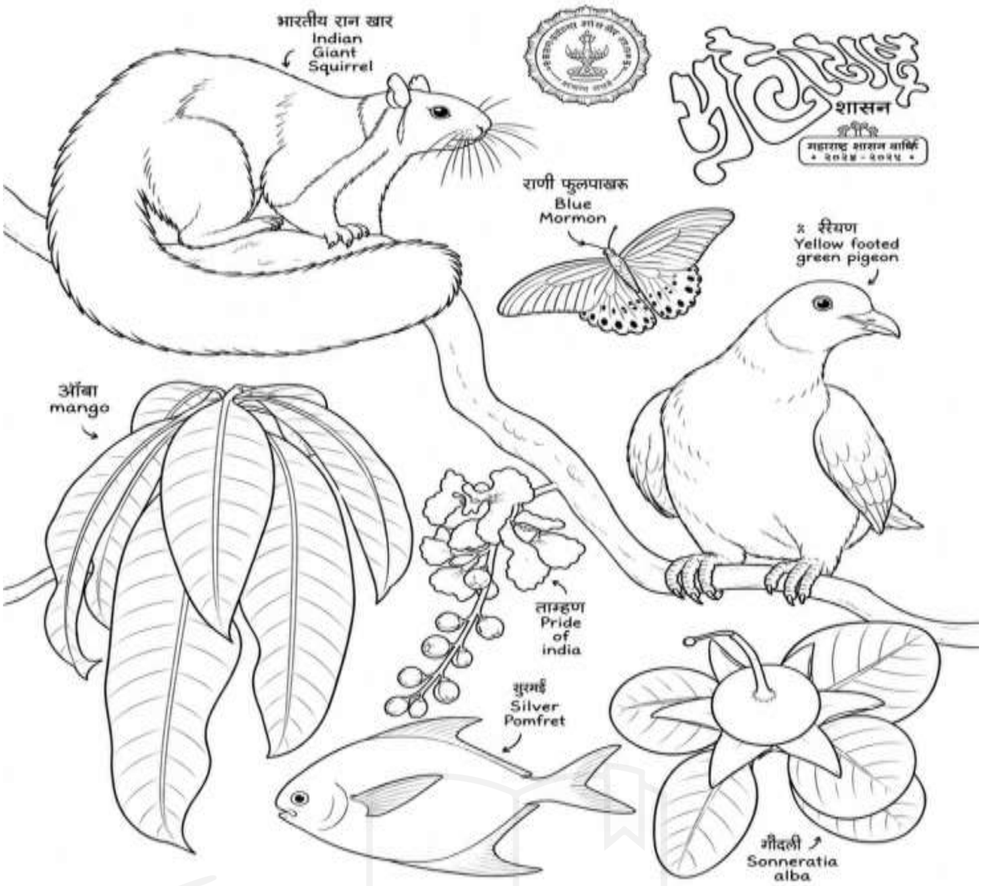

Toppersnotes
Unleash the topper in you

3
प्रकरण

महाराष्ट्राची प्रशासकीय रचना
(Administrative Structure of Maharashtra)

1 प्रस्तावना

✓ महाराष्ट्र राज्याची प्रशासकीय रचना ही सुव्यवस्थित आणि बहुस्तरीय आहे. राज्याचे व्यवस्थापन सुलभतेने आणि कार्यक्षमतेने करण्यासाठी राज्याचे विविध प्रशासकीय विभाग केले गेले आहेत. ही रचना राज्याच्या स्थापनेपासून सातत्याने विकसित होत आहे. 1 मे 1960 रोजी महाराष्ट्र राज्याची स्थापना झाली, तेव्हा राज्यात 4 प्रशासकीय विभाग आणि 26 जिल्हे होते. आज ही संख्या वाढून 6 विभाग आणि 36 जिल्हे झाली आहे.

✓ या अध्यायात आपण महाराष्ट्राची प्रशासकीय रचना तपशिलाने पाहू – विभाग, जिल्हे, तालुके, शहरे आणि गावे यांच्या माहितीसह.

2 प्रशासकीय विभाग (Administrative Divisions)

✓ राज्याच्या प्रशासकीय सोयीसाठी महाराष्ट्राचे **6 प्रशासकीय विभाग** करण्यात आले आहेत. प्रत्येक विभागाच्या प्रमुखाला **विभागीय आयुक्त** म्हणतात. विभागीय आयुक्त हे विभागातील जिल्ह्यांच्या प्रशासनाचे समन्वयक आणि पर्यवेक्षक म्हणून कार्य करतात.

महाराष्ट्रातील 6 प्रशासकीय विभाग

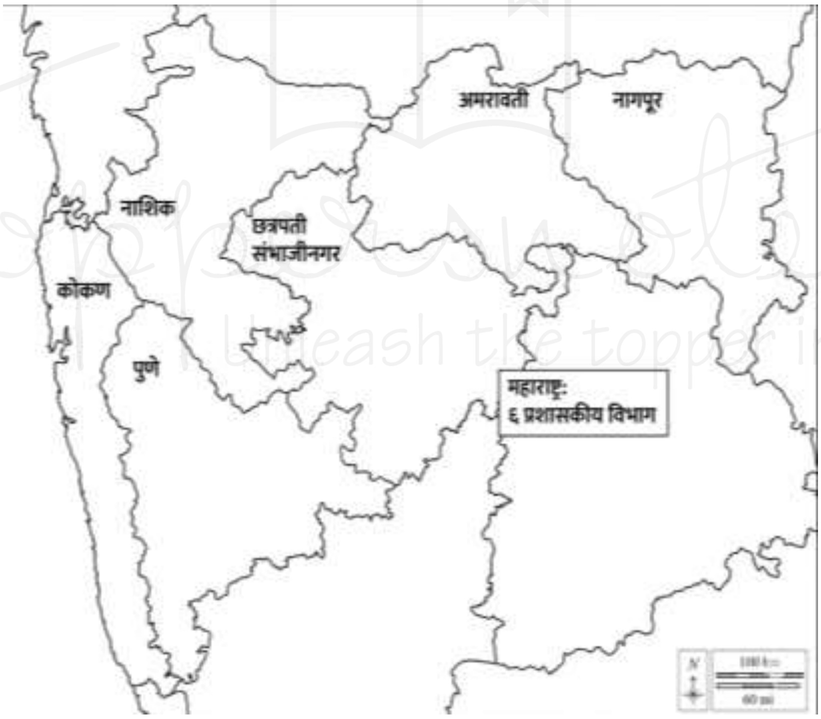

क्र.	विभागाचे नाव	मुख्यालय	एकूण जिल्हे	एकूण तालुके	क्षेत्रफळ (चौ. किमी)
1	**कोकण विभाग**	मुंबई	7	50	30,728
2	**पुणे विभाग**	पुणे	5	58	57,275
3	**नाशिक विभाग**	नाशिक	5	54	57,493
4	**छत्रपती संभाजीनगर विभाग**	छत्रपती संभाजीनगर	8	76	64,813
5	**अमरावती विभाग**	अमरावती	5	56	46,027
6	**नागपूर विभाग**	नागपूर	6	64	51,377
	एकूण		**36**	**358**	**3,07,713**

विभागनिहाय महत्त्वाची तथ्ये

विभाग	वैशिष्ट्य
कोकण	सर्वात लहान क्षेत्रफळ (30,728 चौ. किमी), सर्वात कमी तालुके (50)
पुणे	क्षेत्रफळ 57,275 चौ. किमी, 5 जिल्हे
नाशिक	क्षेत्रफळ 57,493 चौ. किमी, 5 जिल्हे
छ. संभाजीनगर	सर्वाधिक क्षेत्रफळ (64,813 चौ. किमी), सर्वाधिक जिल्हे (8), सर्वाधिक तालुके (76)
अमरावती	क्षेत्रफळ 46,027 चौ. किमी, 5 जिल्हे
नागपूर	क्षेत्रफळ 51,377 चौ. किमी, 6 जिल्हे

3 प्रादेशिक विभाग (खंड)

✓ प्रशासकीय विभागांबरोबरच, महाराष्ट्राचे **पाच प्रादेशिक (खंड) विभाग** केले जातात. हे विभाग ऐतिहासिक, सांस्कृतिक आणि भौगोलिक दृष्ट्या अधिक अर्थपूर्ण आहेत.

प्रादेशिक विभाग	समाविष्ट प्रशासकीय विभाग	प्रमुख शहरे
कोकण	कोकण विभाग	मुंबई, ठाणे, नवी मुंबई, रत्नागिरी
पश्चिम महाराष्ट्र	पुणे विभाग	पुणे, सोलापूर, कोल्हापूर, सांगली, सातारा
खानदेश	नाशिक विभाग	नाशिक, जळगाव, धुळे, नंदुरबार, अहिल्यानगर
मराठवाडा	छ. संभाजीनगर विभाग	छ. संभाजीनगर, नांदेड, लातूर
विदर्भ	अमरावती + नागपूर विभाग	नागपूर, अमरावती, चंद्रपूर

4 जिल्हे (Districts)

✓ महाराष्ट्रात एकूण **36 जिल्हे** आहेत. जिल्हा हा राज्यातील प्रमुख प्रशासकीय एकक आहे. जिल्ह्याचा प्रमुख **जिल्हाधिकारी (जिल्हादंडाधिकारी)** असतो.

✓ T - अहिल्या पुण्यात नासून सोन्याचा गड जिंकला.

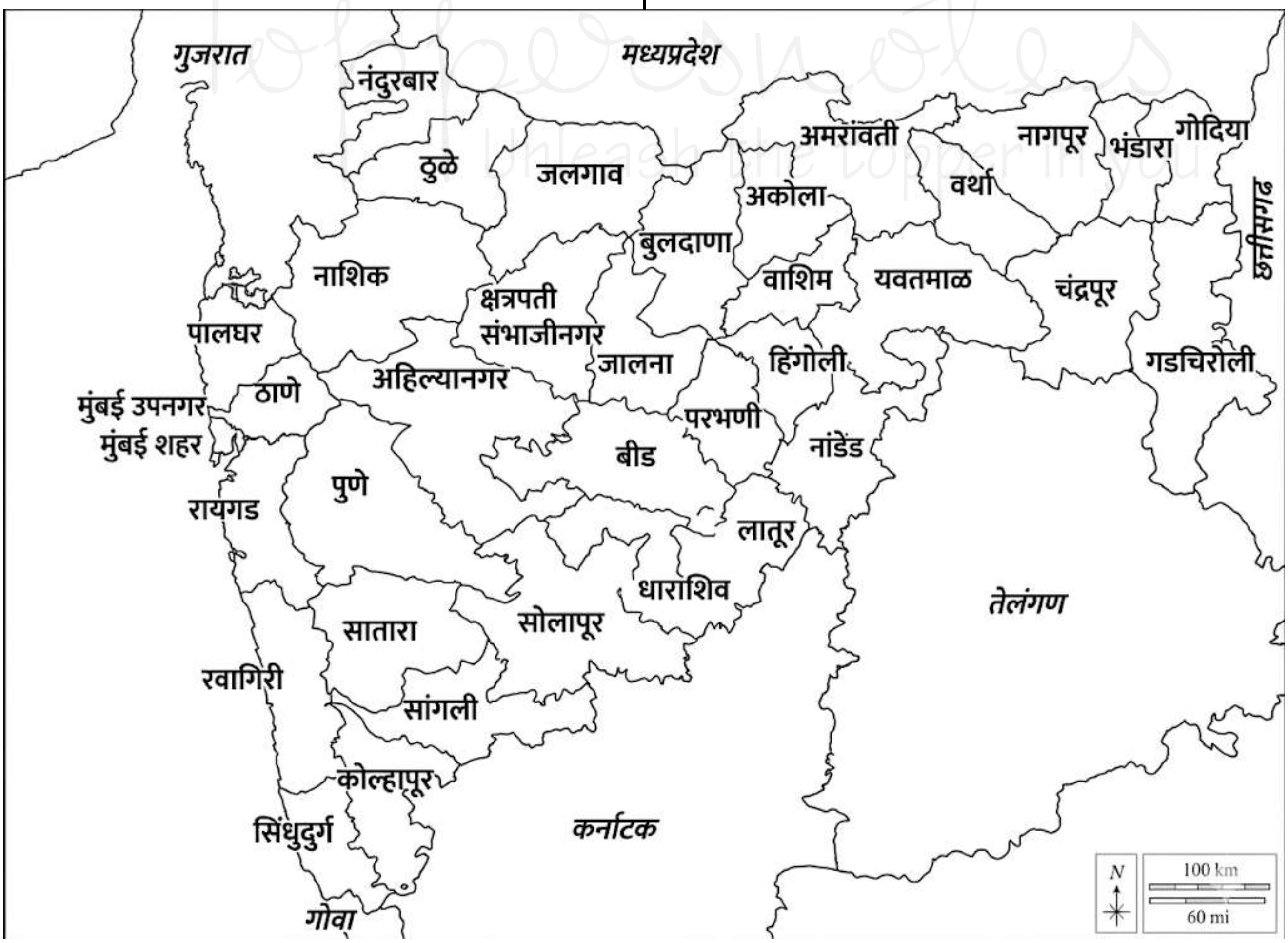

श्रेणीनुसार जिल्हे

क्षेत्रफळानुसर सर्वात मोठे जिल्हे:

क्र.	जिल्हा	क्षेत्रफळ (चौ. किमी)
1	अहिल्यानगर	17,048
2	पुणे	15,643
3	नाशिक	15,530
4	सोलापूर	14,895
5	गडचिरोली	14,412

क्षेत्रफळानुसर सर्वात लहान जिल्हे:

क्र.	जिल्हा	क्षेत्रफळ (चौ. किमी)
1	मुंबई शहर	157
2	मुंबई उपनगर	446
3	भंडारा	3,896
4	ठाणे	4,214
5	हिंगोली	4,827

सर्वाधिक तालुके असलेले जिल्हे:

क्र.	जिल्हा	तालुक्यांची संख्या
1	यवतमाळ	16
2	नांदेड	16
3	जळगाव	15
4	चंद्रपूर	15
5	रायगड	15

विभागनिहाय जिल्ह्यांची यादी

- ✓ **सर्वात लहान जिल्हे** - शहरातल्या उपनगरात भांडण झाल्यावर ठाणेदार हिंडायला लागला.
- ✓ मुंबई शहर और उपनगर ------- ठाणेदार के गोली को...

1. कोकण विभाग (7 जिल्हे)

क्र.	जिल्हा	तालुके	मुख्यालय	वैशिष्ट्य
1	पालघर	8	पालघर	सर्वात नवीन जिल्हा (2014)
2	ठाणे	7	ठाणे	औद्योगिक नगरी
3	मुंबई शहर	0	मुंबई	राजधानी, सर्वात लहान क्षेत्रफळ
4	मुंबई उपनगर	3	बांद्रा	दाट लोकसंख्या, सर्वाधिक घनता
5	रायगड	15	अलिबाग	ऐतिहासिक किल्ले
6	रत्नागिरी	9	रत्नागिरी	हापुस आंब्यासाठी प्रसिद्ध
7	सिंधुदुर्ग	8	ओरोस	राज्य प्राणी (शेकरू) चे वास्तव्य. पहिला पर्यटन जिल्हा (1997) मध्ये घोषित.

2. पुणे विभाग (5 जिल्हे) (पश्चिम महाराष्ट्र)

क्र.	जिल्हा	तालुके	मुख्यालय	वैशिष्ट्य
1	पुणे	14	पुणे	सांस्कृतिक राजधानी/ पुर्वेकडील ऑक्सफर्ड
2	सातारा	11	सातारा	महाबळेश्वर, कोयना धरण
3	सांगली	10	सांगली	ऊस उत्पादन
4	कोल्हापूर	12	कोल्हापूर	महालक्ष्मी मंदिर, दुग्ध उत्पादन
5	सोलापूर	11	सोलापूर	वीरभूमी

3. नाशिक विभाग (5 जिल्हे)

क्र.	जिल्हा	तालुके	मुख्यालय	वैशिष्ट्य
1	नाशिक	15	नाशिक	द्राक्ष बागा, कुंभमेळा
2	अहिल्यानगर	14	अहिल्यानगर	सर्वात मोठे क्षेत्रफळ (17,048)
3	धुळे	4	धुळे	सर्वात कमी तालुके (4)
4	जळगाव	15	जळगाव	केळी उत्पादन
5	नंदुरबार	6	नंदुरबार	सातपुडा पर्वतरांग

4. **छत्रपती संभाजीनगर विभाग (8 जिल्हे) (मराठवाडा)**

क्र.	जिल्हा	तालुके	मुख्यालय	वैशिष्ट्य
1	छ. संभाजीनगर	9	छ. संभाजीनगर	वेरूळ लेणी - पर्यटन राजधानी (जागतिक वारसा)
2	जालना	8	जालना	सिंचन योजना
3	बीड	11	बीड	परळी वैजनाथ
4	परभणी	9	परभणी	कृषि विद्यापीठ
5	हिंगोली	5	हिंगोली	नागेश्वर घृष्णेश्वर
6	धाराशिव	8	धाराशिव	भूमिका मंदिर
7	लातूर	10	लातूर	ऊस उत्पादन
8	नांदेड	16	नांदेड	सर्वाधिक तालुके (16)

5. **अमरावती विभाग (5 जिल्हे) (पश्चिम विदर्भ) "पांढऱ्या सोन्याचा प्रदेश"**

क्र.	जिल्हा	तालुके	मुख्यालय	वैशिष्ट्य
1	अमरावती	14	अमरावती	विदर्भाचे प्रवेशद्वार
2	बुलढाणा	13	बुलढाणा	लोणार सरोवर
3	अकोला	7	अकोला	कापूस उत्पादन
4	यवतमाळ	16	यवतमाळ	सर्वाधिक तालुके (16)
5	वाशिम	6	वाशिम	मध्यवर्ती स्थान

6. **नागपूर विभाग (6 जिल्हे)**

क्र.	जिल्हा	तालुके	मुख्यालय	वैशिष्ट्य
1	नागपूर	14	नागपूर	दुसरी राजधानी, संत्री
2	वर्धा	8	वर्धा	सेवाग्राम
3	चंद्रपूर	15	चंद्रपूर	कोळसा उत्पादन
4	गडचिरोली	12	गडचिरोली	सर्वाधिक वन क्षेत्र
5	भंडारा	7	भंडारा	तलावांचा जिल्हा
6	गोंदिया	8	गोंदिया	नवेगाव राष्ट्रीय उद्यान

5 नवीन जिल्ह्यांची निर्मिती

- ✓ महाराष्ट्र राज्याची स्थापना झाल्यावर एकूण 26 जिल्हे होते. आत्तापर्यंत 10 नवीन जिल्ह्यांची निर्मिती करण्यात आली आहे.
- ✓ (सजला गड मुंबईचा वा नंद हि गो पाला)

क्र.	मूळ जिल्हा	नवीन जिल्हा	निर्मिती दिनांक	कितवा जिल्हा?
1	रत्नागिरी	सिंधुदुर्ग	1 मे 1981	27वा
2	छ. संभाजीनगर (औरंगाबाद)	जालना	1 मे 1981	28वा
3	धाराशिव (उस्मानाबाद)	लातूर	16 ऑगस्ट 1982	29वा
4	चंद्रपूर	गडचिरोली	26 ऑगस्ट 1982	30वा
5	मुंबई	मुंबई उपनगर	4 ऑक्टोबर 1990	31वा
6	धुळे	नंदुरबार	1 जुलै 1998	32वा

7	अकोला	वाशिम	1 जुलै 1998	33वा
8	परभणी	हिंगोली	1 मे 1999	34वा
9	भंडारा	गोंदिया	1 मे 1999	35वा
10	ठाणे	पालघर	1 ऑगस्ट 2014	36वा

6 जिल्ह्यांची नावे बदल

काही जिल्ह्यांची नावे कालांतराने बदलण्यात आली आहेत:

क्र.	जुने नाव	नवीन नाव	लागू कधीपासून?
1	औरंगाबाद	छत्रपती संभाजीनगर	फेब्रुवारी 2023
2	उस्मानाबाद	धाराशिव	फेब्रुवारी 2023
3	अहमदनगर	अहिल्यानगर	ऑक्टोबर 2024

7 तालुके (Talukas)

- ✓ जिल्ह्याचे लहान प्रशासकीय एकक म्हणजे **तालुका**. महाराष्ट्रात एकूण **358 तालुके** आहेत. तालुक्याचा प्रमुख **तहसीलदार** असतो.
- ✓ सर्वात जास्त तालुके असणारा प्रशासकीय विभाग - छत्रपती संभाजीनगर
- ✓ सर्वात कमी - कोकण

विभागनिहाय तालुक्यांची संख्या:

विभाग	तालुके
कोकण	50 (47 + 3)
पुणे	58
नाशिक	54
छ. संभाजीनगर	76
अमरावती	56
नागपूर	64
एकूण	**358**

तालुक्यांची श्रेणी:

- ✓ सर्वाधिक तालुके: यवतमाळ (16) व नांदेड (16)
- ✓ सर्वात कमी तालुके: मुंबई शहर (0) व मुंबई उपनगर (3) धुळे (4)

8 शहरे (Cities and Towns)

महाराष्ट्रात शहरांची तीन प्रकारांमध्ये विभागणी केली जाते:

1. **वैधानिक शहरे (Statutory Towns)**
   - नगरपालिका किंवा महानगरपालिका असलेली शहरे.
   - **संख्या:** 256
2. **जनगणना शहरे (Census Towns)**
   - नगरपालिका नसलेली पण शहरी वैशिष्ट्ये असलेली गावे.
   - **संख्या:** 279
3. **महसुली गावे (Revenue Villages)**
   - ग्रामीण वस्ती.
   - **संख्या:** 43,663

महाराष्ट्रातील महानगरपालिका (29)

क्र.	महानगरपालिकेचे नाव	जिल्हा
1	मुंबई महानगरपालिका	मुंबई शहर
2	ठाणे महानगरपालिका	ठाणे
3	कल्याण-डोंबिवली महानगरपालिका	ठाणे
4	नवी मुंबई महानगरपालिका	ठाणे
5	उल्हासनगर महानगरपालिका	ठाणे
6	भिवंडी-निजामपूर महानगरपालिका	ठाणे
7	मीरा-भायंदर महानगरपालिका	ठाणे
8	पुणे महानगरपालिका	पुणे
9	पिंपरी-चिंचवड महानगरपालिका	पुणे
10	नागपूर महानगरपालिका	नागपूर
11	नाशिक महानगरपालिका	नाशिक
12	मालेगाव महानगरपालिका	नाशिक
13	छ. संभाजीनगर महानगरपालिका	छ. संभाजीनगर
14	सोलापूर महानगरपालिका	सोलापूर
15	अमरावती महानगरपालिका	अमरावती

16	कोल्हापूर महानगरपालिका	कोल्हापूर
17	सांगली-मिरज-कुपवाड महानगरपालिका	सांगली
18	लातूर महानगरपालिका	लातूर
19	धुळे महानगरपालिका	धुळे
20	जळगाव महानगरपालिका	जळगाव
21	अकोला महानगरपालिका	अकोला
22	वाशिम महानगरपालिका	वाशिम
23	नंदुरबार महानगरपालिका	नंदुरबार
24	चंद्रपूर महानगरपालिका	चंद्रपूर
25	परभणी महानगरपालिका	परभणी
26	इचलकरंजी महानगरपालिका	कोल्हापूर
27	वसई-विरार महानगरपालिका	पालघर
28	पनवेल महानगरपालिका	रायगड

✓ **लक्षात ठेवा:** दोनदा नोंद असलेले उल्हासनगर मूळ सूचीप्रमाणे ठेवले आहे.

9 गावे (Villages)

महाराष्ट्रात एकूण गावांची संख्या खालीलप्रमाणे आहे:

गावाचा प्रकार	संख्या
वस्ती असलेली गावे	40,959
वस्ती नसलेली गावे	2,706
एकूण	**43,665**

10 प्रशासकीय स्तर (सारणी)

स्तर	प्रशासकीय एकक	प्रमुख अधिकारी	एकूण संख्या
1	राज्य	राज्यपाल + मुख्यमंत्री	1
2	विभाग	विभागीय आयुक्त	6
3	जिल्हा	जिल्हाधिकारी	36
4	तालुका	तहसीलदार	358
5	शहर	नगराध्यक्ष / आयुक्त	534
6	गाव	सरपंच	40,959

11 स्थानिक स्वराज्य संस्था (2022-23)

महाराष्ट्रात स्थानिक स्वराज्य संस्थांचे विस्तृत जाळे आहे:

संस्थेचा प्रकार	संख्या: 1 मे 1960	संख्या: एप्रिल 2025
जिल्हा परिषदा	25	34
पंचायत समित्या	295	351
ग्रामपंचायती	21,636	27,913
महानगरपालिका	3	29
नगर परिषदा	219	246
नगर पंचायत	-	146
कटक मंडळे	7	7

12 सीमा आणि शेजारील राज्ये (राजकीय सीमा)

महाराष्ट्राच्या सीमा लागणारे राज्ये व केंद्रशासित प्रदेश:

क्र.	राज्य / कें. प्र.	दिशा	प्रमुख सीमा जिल्हे (महाराष्ट्रातील)
1	गुजरात	वायव्य	पालघर, नाशिक, धुळे, नंदुरबार (4) (पानं धुना)
2	मध्य प्रदेश	उत्तर	नंदुरबार, धुळे, जळगाव, बुलढाणा, अमरावती, नागपूर, भंडारा, गोंदिया (8)
3	छत्तीसगड	ईशान्य	गोंदिया, गडचिरोली (2) (गोग)
4	तेलंगण	पूर्व-दक्षिण	गडचिरोली, चंद्रपूर, यवतमाळ, नांदेड (4) (य चंनां गडावर)
5	कर्नाटक	दक्षिण	नांदेड, लातूर, धाराशिव, सोलापूर, सांगली, कोल्हापूर, सिंधुदुर्ग (7) (सां सो को सिंला धानां)
6	गोवा	नैऋत्य	सिंधुदुर्ग (1)
7	दादरा-नगरहवेली आणि दमण-दीव (केंद्रशासित)	पश्चिम	पालघर (1)

महत्त्वाची तथ्ये:

- ✓ एकूण 7 राज्ये/केंद्रशासित प्रदेश महाराष्ट्राला लागून आहेत
- ✓ सर्वाधिक सीमा मध्यप्रदेश राज्याला लागून (8 जिल्हे)
- ✓ सर्वात कमी सीमा गोवा राज्याला (1 जिल्हा)
- ✓ 20 जिल्हे राज्याच्या सीमेला लागून आहेत
- ✓ 5 जिल्हे समुद्रकिनाऱ्याला लागून आहेत

13 स्पर्धा परीक्षांसाठी महत्त्वाची तथ्ये

प्रश्न	उत्तर
महाराष्ट्रात किती प्रशासकीय विभाग आहेत?	6
महाराष्ट्रात किती जिल्हे आहेत?	36
महाराष्ट्रात किती नगरपरिषदा आहेत?	246
महाराष्ट्रात किती ग्रामपंचायती आहेत?	27,913
महाराष्ट्रात किती महानगरपालिका आहेत?	29
महाराष्ट्रात किती कटक मंडळे आहेत?	7
महाराष्ट्राची राजधानी कोणती?	मुंबई
महाराष्ट्राची दुसरी राजधानी कोणती?	नागपूर (हिवाळी अधिवेशन)
महाराष्ट्रात किमान जिल्हे कोणत्या विभागात आहेत?	पुणे व नाशिक (प्रत्येकी 5)
सर्वाधिक जिल्हे कोणत्या विभागात आहेत?	छ. संभाजीनगर (8)
सर्वाधिक तालुके कोणत्या विभागात आहेत?	छ. संभाजीनगर (76)
कोणत्या विभागात समुद्रकिनारा आहे?	कोकण
सर्वात नवीन जिल्हा कोणता?	पालघर (1 ऑगस्ट 2014)
एकूण गावे किती?	43,665
एकूण शहरे किती?	534